

Lietuvos meno kūrėjų asociacija

Skaistybės kermošius moralinio nuopuolio fone

2013-03-05

ŽURNALAS: KULTŪROS BARAI

TEMA:

AUTORIUS: Eglė Wittig-Marcinkevičiūtė

DATA: 2013-03

Skaistybės kermošius moralinio nuopuolio fone

Eglė Wittig-Marcinkevičiūtė

Virtualus pašnekesys su Algimantu Gurecku

*Nemo esse judex in sua causa potest.**

Publilijus

Algimantas Gureckas, Šviesos sambūris, intelektualų įtaka valstybės raidai, liberalioji ir konservatyvioji lietuvių inteligentija

Kultūros barų nr. 2 Algimantas Gureckas, Šviesos sambūrio pradininkas, paskelbė tekstą „Audiatur et altera pars“, atsiliepdamas į mano straipsnių ciklą „Nacionalinės etikos griuvėsiai, arba Kaip nužudyti valstybę jos intelektualų rankomis“. Jis daro tokią išvadą: „Lietuva yra laisva ir nepriklausoma valstybė. Niekas iš šono jai neprimetė nei santvarkos, nei valdžios, ji turi tokią santvarką ir tokią valdžią, kokią pasirinko ir išsirinko Lietuvos piliečiai. Neteisinga dėl to kaltinti Santarą-Šviesą ar apskritai visus užsienio lietuvius. Argi jie siūlė Lietuvoje palikti sovietinę biurokratinę valdymo sistemą? Be to, nesvarbu, ką jie siūlė ar būtų siūlę, Lietuvos žmonės vis vien jų neklausė, į patarimus nekreipė dėmesio, tad išeiviai negali būti laikomi atsakingais už klaidingus šalies piliečių pasirinkimus.“

Taigi oponentas mano, kad aš pernelyg sureikšminau tiek santarininkų, tiek apskritai intelektualų įtaką valstybės raidai po dainuojančios revoliucijos: „Wittig-Marcinkevičiūtė teigia, esą „...valstybę atiduoti į sovietinio elito rankas apsisprendė intelektualai [...]. Tai pagrindinė jos straipsnio klaida. Intelektualų, ypač grįžusių iš Vakarų ar kalbančių iš ten, įtaka buvo menka. Lietuvos visuomenė nepasitikėjo iš užsienio grįžusiais lietuviais, laikė juos susvetimėjusiais, nepažįstančiais krašto gyvenimo. Lietuvon persikėlusį Santaros-Šviesos šaka, tiesa, sulaukė akademinų

sluoksnių susidomėjimo ir pritarimo, bet anapus universitetų sienų jos įtaka nebuvo jaučiama. Ji tikrai nė kiek nepaveikė 1992 m. Seimo ir 1993 m. prezidento rinkimų rezultatų.“

Kita vertus, autorius sutinka: *„Wittig-Marcinkevičiūtė teisi – lietuvių liberalų pastangos trukdyti stiprios valstybės kūrimui buvo kenksmingos, nes sudarė sąlygas įsigalėti nekontroliuojamoms klikoms, kurios naudojami valstybės silpnumu savais tikslais.“*

Norėčiau pabrėžti, kad savo tekstuose aš apskritai nesirėmiau kokia nors bendrine „išėivių“ kategorija ir niekur niekuo nekaltinau „visų užsienio lietuvių“. Šiltai paminėjau, pavyzdžiui, fondą „Į laisvę“, šviesaus atminimo Stasį Lozoraitį, Joną Meką ir Rūtą Šepetys. Be to, neaptarinėčiau Santaros-Šviesos visais jos egzistavimo etapais. Man daugiausia (išskyrus du ar tris nukrypimus į tolimesnę praeitį) rūpėjo šio sambūrio vaidmuo po nepriklausomybės atkūrimo. Aptartu laikotarpiu Santara-Šviesa reiškėsi ne vien kaip išėivijos organizacija. Priešingai, prie jos šliejosi vis daugiau sovietijos viduje gimusių ir augusių, jos subrandintų akademikų (Darius Kuolys, Leonidas Donskis, Tomas Venclova, Egidijus Aleksandravičius, Alfredas Bumblauskas, Gintautas Mažeikis, Arvydas Šliogeris ir kiti), kuriuos, beje, aršiausiai ir kritikavau. Be to, kalbėjau apie santarininkų lyderius, t. y. tuos, kurie mano kritikuotas ideologijas ir elgsenos formas *kūrė* ar *propagavo*, o ne apie geranoriškus klausytojus, kurie į šios federacijos renginius atklysdavo, vedami smalsumo ar noro aktyviau dalyvauti kultūrinėje veikloje. Toji kritika skirta ne tik santarininkams, bet ir tai *intelektualinio elito daliai, kuri, užimdama įtakingus postus (kalbu apie akademinį, kultūrinį, politinių institucijų vadovus ar administratorius), darydama įtaką televizijai, radijui ir spaudai, iš dalies lėmė moralinį šalies klimatą*. Akivaizdu, kad šiai grupei priklausė daug nuolatinių Santaros-Šviesos lektorių ar garbės svečių. Be to, anaipatol ne visus savo priekaištus nukreipiau tik liberaliosios inteligentijos pusėn, labai kritiškai vertinau skeptiškus ir net nihilistiškus pasisakymus apie liberalizmą apskritai, nesvarbu, lietuvišką ar vakarietišką.

Ginčai tarp liberaliosios ir konservatyviosios lietuvių inteligentijos dažniausiai vyko ir vyksta visai dėl kitų dalykų – tai seksualinių mažumų statusas, šeimos koncepcija, religijos vaidmuo, kosmopolitizmas, multikultūralizmas, visuomenės atvirumo laipsnis ir t. t., taigi nesutariama visai ne dėl to, ką aš stengiausi problematizuoti. Jeigu lietuvių neliberaliosios/konservatyviosios inteligentijos pilietinė laikysena būtų labiau išsiskyrusi, rimčiau atsiribodama nuo kai kurių ideologijų, visuomenė šiandien gal nejaustų tokio gilaus moralinio nuosmukio. O liberalioji inteligentija vis dėlto išsiskyrė, deja, blogąja prasme, todėl į ją ir sutelkiau dėmesį. Bet ir vėl turiu priminti, kad kalbėjau ne apie *visą liberalią* lietuvių inteligentiją. Kaip jau esu pabrėžusi ciklo pabaigoje, Lietuvoje esama liberaliai mąstančių asmenų, kurie negėrė „bruderšafto“ su struktūromis, atsakingomis už nusikaltimus prieš Lietuvos valstybę. Toks elgesys būtų prieštaravęs ne tik jų principams, bet ir pagrindinei liberalizmo nuostatai, kad žmogaus laisvė yra aukščiau už viską, todėl itin griežtai vertintini visi, kurie tą laisvę varžė, pavyzdžiui, sovietai. Ši man brangi liberalizmo samprata fundamentaliai skiriasi nuo „santarinės“, švelninančios sovietinių nusikaltimų mastą, atsisakančios tuos nusikaltimus deramai pasmerkti. Tačiau minėta liberalizmo samprata nepadarė įtakos lietuviškajam liberalizmo įvaizdžiui, todėl vartodama sąvoką „lietuviškasis liberalizmas“ aš paprastai turėjau omeny *santarinį* jo variantą.

Turiu pataisyti ir tokį Gurecko komentarą: „*Netikiu, kad Algirdas Julius Greimas, neigiamai kalbėdamas apie „atsteigimus“, norėjo pasisakyti prieš Lietuvos nepriklausomybės atkūrimą. [...] Nesu sutikęs ir nežinau nė vieno, kuris būtų buvęs priešingas Lietuvos išsivadavimui ir nepriklausomos Lietuvos valstybės atkūrimui.*“ Aš irgi nemanau ir niekur nesakiau, kad Greimas ar kiti išeivijos santarininkai būtų priešinęsi nepriklausomybės atkūrimui. Remdamasi Greimo teksto ištrauka, padariau išvadą, kad jis pasisakė prieš nepriklausomybės atkūrimo *aktą*, o ne prieš patį nepriklausomybės atkūrimą. Jo tekste galima rasti vos ne visus segmentus tos ideologijos, kurią tuomet varinėjo sovietinis elitas. Jos esmė paprasta: eikime į nepriklausomybę pamažu, venkime staigių žingsnių, kurie galėtų vesti į pavojingą konfrontaciją su Maskva, nes tada, kaip gąsdino Brazauskas, „gyvenimo nebus“. Daugybė dorų žmonių nematė, kas slypi už šių raginimų. Savo komentarais visai nenorėjau parodyti, koks neva blogas ar nepatriotiškas buvo Greimas, kalbėjau apie tai, kad sovietų demagogija buvo „praplovusi smegenis“ net ir tokioms šviesioms galvoms kaip garsusis semiotikas. Čia nenoriu vėl iš naujo aiškinti Vakarų požiūrio, kad „tie karštakošiai lietuviai“ sumaišys Gorbačioviui visas kortas. Nemažai išeivijos intelektualų, deja, nuoširdžiai pasitikėjo savo kairiaisiais ar liberaliais draugais Lietuvoje, net *iki šiol* jie silpnai suvokia, kokia didelė įtaka buvo ir yra jiems daroma. O sovietiniai intelektualai, nors dėdavosi ir *iki šiol* dedasi „disidentais“, mąstė panašiai kaip sovietų funkcionieriai. Norėjau skaitytojams pateikti pavyzdžių, bylojančių apie neblėstantį ideologinį intymumą tarp sovietų elito ir lietuvių inteligentijos. Kėliau sau tikslą ne tik aprašyti patį fenomeną, t. y. moralinę inteligentijos atrofiją, bet ir paskatinti skaitytojus, kad susimąstytų apie gilumines istorines šio dramatiško reiškinių priežastis, suvoktų, kaip toli jis pažengė, apimdamas net ir didžiuosius išeivijos eruditus.

Suprantu, Gureckui, vienam iš *Santaros-Šviesos* pradininkų, skaudu skaityti mano išvedžiojimus, kad ši federacija reikėsi tarsi patikimas intelektualinis sovietų valdžios ramstis. Tačiau ar mano oponentas tikrai išvelgia, kaip labai pasikeitė šio sambūrio pobūdis? Štai Gureckas rašo: „*Apskritai sunku pasakyti, kas galėtų kalbėti už tokią neorganizuotą, palaidą organizaciją.*“ Neorganizuota, palaida, bohemiška, marga, atvira visiems, gal kiek lengvabūdiška, bet geranoriška – šie apibūdinimai gal ir taikytini ankstesniam jos stiliui. Atrodo, šiandien kur kas labiau tiktų visai kiti epitetai: organizuota, su beveik visada tų pačių lektorių žiedu, prie kurio dera artintis tik mūvint „aksomines pirštines“. Juk apie tokius ir kitokius pasikeitimus kalba net patys santarininkai arba tie, kurie šią federaciją labai vertina, ja žavisi. Antai Maksimas Ivanovas, grupės *Riff Lectures* lyderis, žurnalo *Pašvaistė* bendraautoris, superlatyvais žerdamas savo susižavėjimą ir kalbėdamas apie savo „nepaaiškinamą norą įsiliesti į *Santaros* veiklą“, rašo: „*Dėl savo įtakingumo Santara-Šviesa man asocijuojasi su Yale universiteto slapta draugija Skull and Bones, kurios visi nariai buvo ir yra svarbūs žmonės JAV visuomeniniame ir politiniame gyvenime. Dauguma Amerikos prezidentų buvo šios organizacijos nariai, o 2004 m. rinkimai buvo pirmieji, kai ši savybė buvo būdinga abiem kandidatams, Dž. Bušui ir Dž. Kerui. Šioje vietoje derėtų prisiminti, kad S. Lozoraitis ir V. Adamkus yra buvę Santaros aktyvistai. Skull and Bones, galima sakyti, suformavo JAV intelektualiąją klasę. Tokia yra ir mano Santaros vizija.*“¹

Taigi Ivanovo „noras įsiliesti“ ne toks jau ir „nepaaiškinamas“! Jam pavyko perprasti federacijos esmę, nors būtų galėjęs ir pasitikslinti, kad Stasys Lozoraitis jai nepriklausė. Iš tikrųjų po nepriklausomybės atkūrimo *Santara-Šviesa*, galima sakyti,

formavo lietuvių „intelektualiąją klasę“. Ir ne tik ją, bet ir politinį elitą, tiksliau, tą jo dalį, kurią įvairūs žinomi santarininkai rėmė, – socdemus ir liberalus. Jaunasis apžvalgininkas teisingai suprato, kad dalyvaudamas šios organizacijos veikloje jis kada nors, jei ir netaps lietuvišku Bushu, vis tiek įgis įtaką ir gaus nemažai valdžios. Intelektualams, kurie teikia ideologines paslaugas valdžiai, ši paprastai nelieka skolinga – apdovanoja premijomis, ordinais, skiria įtakingus ir pelningus postus, apipila liaupsėmis. Kuo geriau tam tikra ideologija padeda išsilaikyti valdžioje (arba nuversti priešininkus), tuo didesnis apdovanojimas už tai laukia. *Manus manam lavat.*

Dabar pereikime prie Gurecko teiginių ir neiginių. Ar tikrai išėivijos intelektualai po nepriklausomybės atkūrimo neturėjo nei įtakos, nei pasitikėjimo? Iškart „po dainuojančios revoliucijos“ žinomas santarininkas Algirdas Avižienis tapo Kauno Vytauto Didžiojo universiteto rektoriumi. Ar galėjo vienas įtakingiausių akademinų administracinių postų (o vėliau ir vieta Kauno savivaldybės taryboje) tekti asmeniui, neturėjusiam pasitikėjimo? Tuo metu, kai Sąjūdžio banga dar nebuvo visai nuslopinta, taigi kėlė grėsmę sovietiniam valdžios elitui, į tokį svarbų postą buvo galima patekti dviem būdais – palaikė arba žmonės, arba sovietinė administracija. Jeigu Gureckas mano, kad žmonės išėiviais nepasitikėjo, tada lieka tik antroji galimybė. Ir tikrai – sovietinis elitus, naudodamasis „Tėviškės draugijos“ surinkta informacija apie išėivius, buvo puikiai išstudijavęs ideologines santarininkų nuostatas, todėl laikė juos itin tinkamais kandidatais užimti įtakingus intelektualinės administracinės valdžios postus. Avižienio kandidatūra irgi idealiai tiko sovietiniam isteblišmentui.

Tačiau tiesa būtų ir tai, kad didelė dalis žmonių (nors, aišku, ne visi) tuo metu labai geranoriškai ir su pasitikėjimu žiūrėjo į išėivius, naiviai tikėdamiesi, kad šie padės įveikti sovietinį marazmą. Iš skaudžių pamokų nepasimokyta, nepaisant net Valdo Adamkaus prezidentavimo patirties. Niekas nesugebėjo išsklaidyti išėivio-sugrižėli-gelbėtojo mito, kurį lietuviai ir šiandien su meile puoselėja. Nebuvo suvokta, kad, neatlikus esminių reformų (administracinių ir dvasinių), į Lietuvą sugriš tik tam tikros pakraipos lietuviai – tolerantiški sovietiniam paveldui.

Gureckas tvirtai įsitikinęs, kad santarininkai neprisidėjo prie „sovietinės biurokratinės valdymo sistemos“ išsaugojimo, juk ir pats apie save jis rašo: *„Prisipažįstu: buvau ir esu įsitikinęs, kad smerkti lietuviškąją sovietinę nomenklatūrą ir neatlaidžiai su ja kovoti, tarsi visi, kas jai priklausė, laikytini tautos ir valstybės išdavikais, buvo netikslinga (nors kai kuriais atvejais būtų buvę teisinga). Mano manymu, verčiau derėjo stengtis padaryti ją nepriklausomos Lietuvos valstybės atkūrimo dalyve. Juk aukščiausia pergalė yra ne tada, kai priešas ar oponentas sunaikinamas, bet tada, kai pavyksta įtikinti jį savo idėjų ir nusistatymų teisingumu, kad priešininkas taptų šalininku.“* Bet juk būtent skatinimai nesmerkti sovietų elito, su juo nekovoti ir lėmė, kad buvo išsaugota „sovietinė biurokratinė valdymo sistema“. Galima ginčytis dėl to, ar tokie skatinimai buvo, o gal ir tebėra, pateisinami, turėję ar net tebeturintys kokių nors privalumų, bet kažin ar įmanoma nuneigti tai, kas akivaizdu.

Ar iškilūs *Santaros-Šviesos* intelektualai „tikrai nė kiek nepaveikė“ 1992 m. Seimo rinkimų rezultatų? Iš Gurecko teksto susidaro įspūdis, kad, autoriaus manymu, autoritetai, pareikšdami savo nuomonę vienu ar kitu svarbiu klausimu, nedaro jokios įtakos visuomenei. Nežinau, ar teisingai supratau, bet jeigu taip, tai Gureckas smarkiai klysta. Neseniai autoritetingą žurnalistą Algimantą Čekuolį, vaizdžiai tariant, tiesiog

nuskalpavo anti-VAE lobistai po to, kai jis išreiškė pozityvų požiūrį į *Hitachi* projektą. Negi kultū tokia audringa reakcija, jeigu autoritetai savo pareiškimais vis tiek nedaro įtakos? O jeigu tiesa, kad autoritetai daro didžiulę įtaką visuomenės nuomonei, tai negi reliatyvistiniai Vytauto Kavolio pasisakymai 1992 m. rinkimų priešaušryje, „né kiek“ nepaveikė tų rinkimų rezultatų?

Gaila, bet, nepaisant aiškių įrodymų, Gureckas atmeta mano teiginį, kad atiduoti valstybę į sovietinio elito rankas 1992 m. apsisprendė būtent intelektualai. Vyliausi, gal atsiras koks sąžiningas santarininkas (o tokių tikrai yra, tiesa, ne tarp lyderių), kuris nuoširdžiai „išsikalbės“ su savo bičiuliais, užuot bandęs gelbėti „karūną“. Juk kritiką visada lengviau priimti, jeigu ją dėsto savi, o ne pašaliniai, tokie kaip aš. Jeigu pilietinės ydos nėra išvelgiamos, beatodairiškai atmetant bet kokią kritiką, tada neįmanoma jų ir ištaisyti. Kaip rodo naujausioji mūsų šalies istorija, iki šiol praktikuojama santarininkų „pilietinė“ laikysena yra būtent tokia, kokią Kavolis pademonstravo 1992 m. Seimo rinkimų išvakarėse: svaidytis reliatyvistinėmis frazėmis (*à la* „nereikia skirstyti į gerus ir blogus“), kai sprendžiama ilgalaikė valstybės perspektyva. Antai neseniai viename interviu santarininkas Darius Kuolys pareiškė: *„Istorija su Darbo partija primena gaujų karus. Čia nėra teisią, nėra gero ir blogo. Blogas ir blogesnis. Neteisus ir neteisesnis. Taip galėtume mes lyginti.“* Toliau jis aiškina: *„Darbo partijos lyderio priešininkų pusėje rytiškos politikos bruožų yra labai daug. Vienas tokių – užsidarymas nuo visuomenės, atkaklios pastangos slėpti tiesą.“*²

Apibūdinti Darbo partijos „priešininkus“ kaip panašios moralinės pakraipos „gaujas“ reiškia pirmiausia sakyti, kad Lietuvos Respublika, kuri, per jai atstovaujančią Generalinę prokuratūrą, surinko 155 toms įrodymų apie šios partijos lyderių finansinius nusikaltimus, yra tik dar viena „gauja“ – ne ką geresnė ar teisesnė už tą, kuri yra teisama. Net ir tuo atveju, jeigu Darbo partijos „priešininkai“ (nesvarbu, ar turimos omenyje Lietuvos politinės partijos, ar valstybės institucijose veikiančios tam tikros grupuotės, o gal užsienio valstybių tarnybos) būtų pagrįstai užsitarnavę tokių priekaištų ar netgi teismo, tokius *reliatyvistinius išvedžiojimus* laikyti tinkama pilietine laikysena yra tikras nonsensas. Nors minėtą teismo procesą teisiemieji su savo advokatais gudriai vilkina, nors aiškiai matomi itin stambių ir sistemingų finansinių machinacijų kontūrai, o nusikalstama Darbo partijos veika buvo nukreipta ne prieš pavienius piliečius, bet prieš visą valstybę, ką tik atlaikiusią sunkmetį, mūsų pilietinės visuomenės „didieji ugdytojai“ vis tiek mano, esą nieko čia blogo (*vsio zakonno?*)...

Reliatyvistinis požiūris, be abejo, gali būti tinkama pilietinė laikysena, kai kalbama apie kokį nors smulkų kasdienišką politikavimą, bet tikrai ne tada, kai aptariami procesai, svarbūs bendruomenės ateičiai. Na, gal nesuprato Kavolis 1992-aisiais, kad artėjantys rinkimai nulems, ar subyrės, ar įsitvirtins sovietinis valdymo aparatas, o Kuolys šiandien gal nesupranta, kokį didelį poveikį lietuvių politinės ir teisinės sistemos raidai, jos skaidrumui padarys Darbo partijos bylos atomazga. Tačiau kaip galima ugdyti pilietinę visuomenę, jeigu ugdytojai net neįstengia atskirti, kurie įvykiai jos pažangai turi didelę reikšmę, o kurie neturi?

Na, bet grįžkime prie aptariamojo teksto ir apsvastykime argumentus, kuriais Gureckas gina raginimą „nekovoti“ su sovietų struktūromis tikslingumą.

Komentuodamas įtemptą situaciją prieš Kovo 11-ąją ir po jos, oponentas rašo: *„Tomis lemtingomis ir pavojingomis dienomis man atrodė itin svarbu išvengti susipriešinimo tarp laisvės reikalaujančio Sąjūdžio ir savo galią siekiančio išlaikyti Lietuvos sovietinės nomenklatūros elito. [...] Tokia santarvės su nomenklatūra politika reikalavo buvusiems kolaborantams, pereinantiems į nepriklausomos Lietuvos valstybės šalininkų pusę, taikyti nors ir nedeklaruotą, tylią amnestiją už okupacijos metais padarytus nusizengimus, gal net už kai kuriuos nusikaltimus, elgtis su jais taip, kaip su niekuo nenusidėjusiais piliečiais.“*

Argumentas svarus, aš jam visiškai pritariu. Jeigu sovietiniam elitui būtų buvę parodyta, kad naujai atkurtoje Lietuvoje jam nebus vietos, jis būtų daug aktyviau priešinęs nepriklausomybei – ne vien agitacija ir/ar sąmokslais. Gureckas pripažįsta, kad susipriešinimo išvengta dėl Vytauto Landsbergio išminties ir išvalgumo. Nesakyčiau, kad toks požiūris būdingas vietinio sukirpimo santarininkams. Kai kurie iš jų, visai kaip Arvydas Juozaitis (KB, 2012/11), savo neišsenkamą ištikimybę kompartijos viršūnėms teisingai įvairiais kludiesiais, neva tai buvusi kažkokia prevencinė priemonė, kaip užkirsti kelią Landsbergio „diktatūrai“, kiršinančiai veiklai. Taip samprotauja, pavyzdžiui, Arvydas Šliogeris, kuris nė nemirkteldamas pravardžiuoja Landsbergį „Lietuvos Lukašenka“.3

„Tylioji amnestija“ buvo reikalinga, tačiau tik pereinamuoju laikotarpiu. 1991 m. pabaigoje–1992 m. pradžioje, kai tarptautinė politinė situacija stabilizavosi Lietuvos labui, nebuvo ko vengti desovietizacijos. Kalbėdama apie desovietizaciją, nekalbu apie kažkokį „sunaikinimą“. Būtų pakakę įstatymu suvaržyti sovietų elito teises užimti įtakingus postus, kaip tą sėkmingai padarė kai kurios kitos postkomunistinės valstybės. Net ir atsisakius tokių desovietizacijos formų, buvo galima kitais būdais neleisti sovietiniam elitui brautis į valdžią. Reikėjo tik aktyviai ir viešai remti opoziciją, t. y. konservatorius su artimais jų sąjungininkais (pavyzdžiui, sovietų smurto aukų organizacijas ir pan.). Jokia kita partija per visą nepriklausomybės laikotarpį nesireiškė kaip aiški socialdemokratų opozicija. Tai dar kartą atsiskleidė per Algirdo Butkevičiaus vyriausybės formavimą. Socialdemokratai buvo nusiteikę sudaryti vyriausybę su bet kuo, išskyrus TS-LKD (kurios esmine struktūrine dalimi tapo buvę konservatoriai kartu su tremtiniais ir politiniais kaliniais), nepaisant to, kad pagal programines nuostatas (ne tik žvelgiant per vakarietiškos socialdemokratijos prizmę, bet ir lyginant su LSDP programinėmis deklaracijomis) kairiesiems turėtų būti visiškai svetimos tos jėgos, su kuriomis jie taip mielai (ne iš būtinybės, o jau gerokai prieš rinkimus) susidėjo. Esminė priešprieša tarp TS-LKD ir LSDP yra susijusi ne su ekonominėmis, socialinėmis, bendros pasaulėžiūros ar kitomis nuostatomis, o būtent su istoriniu palikimu. Išskyrus kai kurias, labai jau mažas išimtis, žymūs santarininkai ir šiaip autoritetingi liberalūs intelektualai per visą nepriklausomybės laikotarpį rėmė įvairias partijas, išskyrus vieną – TS-LKD.

Santarininkų nusiteikimą vertinti sovietinę nomenklatūrą kaip normalų ir visateisį politinį darinį, nei su juo „kovoiant“, nei ribojant jo veiklą, nei kitaip reikalaujant, kad stotų į akistatą su praeitimi, Gureckas teisingai ne tik žvelgdamas iš 1990–1992 m. perspektyvos, bet ir vertindamas tokios laikysenos pasekmes: *„Ar pasiteisino politika, kompromisinė nomenklatūros atžvilgiu? Nemaža dalis buvusių komunistų tikrai atsisakė komunistinės ideologijos, pasitraukė iš kompartijos, įstojo į kurias nors iš demokratinę partijų arba, nusišalinę nuo politikos, ėmėsi verslo ar kultūrinės veiklos.“*

Daugelis ir dabar teigiamai reiškiasi tiek valstybės, tiek visuomenės gyvenime. Tarp jų – ir dabartinė Respublikos Prezidentė.“ Tiesa, autorius sutinka, kad kompromisinė politika tikslą pasiekė tik iš dalies: „Deja, ne visi atsivertimo lūkesčiai išsipildė. Didelė dalis nomenklatūros įsitaisė Brazausko vyriausybėje. [...] Nomenklatūrinė LDDP 1992 m. laimėjo Seimo rinkimus, o 1993 m. pradžioje jos vadovas Brazauskas išrinktas Respublikos Prezidentu. [...] LDDP laimėjimas per rinkimus – lemiamas posūkis, gražinęs į valdžią komunistus, kurie per ketverius metus įtvirtino senosios nomenklatūros dominuojamą biurokratinį režimą.“

Ar „tylioji amnestija“ padėjo (ir kiek) integruoti komunistus į nepriklausomos Lietuvos kūrimo procesą, bus lengviau pasverti, jeigu liausimės vartoję tokias mažai apibrėžtas, mėgėjiškas sąvokas kaip „viena dalis komunistų“, „kita dalis nomenklatūros“ ir pereisime prie kategorizavimo teisiniu ir moraliniu atžvilgiu. Jei norime vaisingai diskutuoti apie kolektyvinę desovietizaciją, pirmiausia derėtų išskirti dvi kategorijas: tuos asmenis, kurių eitos pareigos ar statusas pagal aprašymą atitinka kokią nors teisiškai pripažintą nusikalstamą veiką, ir tuos, kurių eitos pareigos nieko panašaus neatitinka. Kadangi desovietizacija apriboja tam tikras žmogiškosios raiškos sritis, nusikalstamos veikos pobūdis, kurių atspindi eitos pareigos, turėtų būti atitinkamai sunkus. Tokie sunkūs yra tik pripažinti tarptautiniai nusikaltimai ir fundamentalių žmogaus teisių pažeidimai.

Pirmąją kategoriją galima vadinti sovietinės kolaborantinės valdžios viršūne arba sovietiniu elitu. (Šiuos terminus savo tekstuose vartojau būtent čia aptariama prasme. Žodis „kompartija“ apima daugiau, bet jį kartais irgi pavartodavau „sovietiniam elitui“ įvardyti, turėdama omenyje ne visus jos narius, o tik tuos, kurie buvo įgalioti šią struktūrą reprezentuoti, formuoti jos kryptį.)

Antrajai kategorijai galima duoti konformistų pavadinimą, nors terminą „konformistas“ lietuvių autoriai vartoja skirtingai. Pavyzdžiui, kai kas žodį „konformistas“ pasitelkia tam, kad „neidėjinį kolaborantą“ arba kolaborantą karjeristą atskirtų nuo „idėjinio kolaboranto“, veikiančio iš prosovietinių įsitikinimų. Teisiniu požiūriu šis skirtumas nėra labai reikšmingas.

Ta „nomenklatūros dalis“, kuri turėjo sprendžiamąją galią, tokia kaip LKP CK, LSSR Aukščiausioji Taryba ir t. t., tiesiogiai gaudavusi nurodymus iš Maskvos, sankcionavusi ir užtikrinusi jų vykdymą, yra atsakinga už okupacinės valdžios veiksmus. Kolaborantai, eidami pareigas, turinčias čia aprašytą funkciją ir galias, vien tuo, kad šių pareigų imdavosi, rodė savo pasirengimą vykdyti okupantų valią. Lietuvos žmonių persekiojimai, jų teisių, tiek individualių, tiek bendruomeninių, suvaržymai, nebuvo vykdomi be kolaborantų „palaiminimo“. Todėl jų pareigybės atitinka sunkios nusikalstamos veikos aprašymą. Pati narystė kompartijoje dar neįrodo pasirengimo vykdyti nusikalstamą veiką, toks asmuo neturi ir reikiamos galios, todėl eiliniai LKP nariai laikytini konformistais.

Čia tik bendrais bruožais aptariau, kokias kategorijas derėtų vartoti, kalbant apie kolektyvinę desovietizaciją, diskutuojant, kodėl jos nebuvo imtasi ir kokios to pasekmės. Šie siūlymai nėra nauji, panašias kategorijas desovietizacijai taikė nemažai postkomunistinių valstybių. Kategorijos gali būti tikslinamos, grupuojamos, diferencijuojamos ar hierarchizuojamos, pritaikomos lietuviškam kontekstui,

atsižvelgiant į informaciją, kurią kaupia ir vertina ekspertai. Be abejo, esama ir vadinamųjų „pilkujų zonų“, pavyzdžiui, veikla sovietų kontroliuojamose politinės ar administracinės valdžios struktūrose pagal savo pobūdį turi abiejų kategorijų bruožų. Tačiau, kad egzistuoja „pilkosios zonos“, yra gerai žinoma problema, nuolatinė juristų darbo palydovė, o kad esama atvejų, kuriuos sunku klasifikuoti, anaipol nereiškia, esą pats kategorizavimas praranda prasmę.

Kadangi konformistų veikla neturi aiškaus nusikalstamos veikos pobūdžio, nėra pagrindo įstatymiškai jos riboti. Tačiau tai nereiškia, kad jų kandidatūros į įtakingus postus neturėtų būti svarstomas iš šio taško. Galima spręsti problemą ir politinio pasitikėjimo lygmeniu. Lemiamą žodį tokiais atvejais turėtų tarti sovietų smurto aukų organizacijos, turinčios daug gilesnį supratimą apie nusikalstamų struktūrų veiklos metodus ir intuiciją, paremtą tuo supratimu. Kartu tai būtų nacionalinio solidarumo ir pagarbos smurto aukoms išraiška. Vokietijoje tokiais atvejais atsižvelgiama į tai, ką sako žydų bendruomenės atstovai.

Beje, užuot skirsčius sovietinių struktūrų narius į teisiškai svarbias grupes, buvo galima atlikti desovietizaciją, traktuojant ją kaip grynai politinio pasitikėjimo klausimą, kai kiekvieno „neaiškaus“ pretendento į svarbius postus kandidatūrą apsvarsto smurto aukų organizacijos. Tačiau net „palengvinto“ varianto inteligentija nepalaikė. Ne (tik) kokie nors buvę partorgai, bet pats intelektualinis elitas per visą nepriklausomybės laikotarpį nesilaikė šio svarbaus moralinės ir pilietinės laikysenos principo, nesistengė įdiegti jo į savąsias „pilietinės edukacijos“ programas, o dažnai netgi tyčiodavosi iš protestų ir nuogaštavimų, kuriuos dėl vienos ar kitos kandidatūros pareiškėdavo sovietų smurto aukų organizacijos. Su tokiais protestais visai nebuvo skaitomasi, jų reiškejai žeminami (ką jau kalbėti apie nuoširdžią pagarbą), vadinami „sovietofobais“, kaltinami kerštingumu, traumų prasimanymu, siaurakaktiškumu ir t. t. Ar yra koks tinkamas epitetas, koku galėčiau apibūdinti tokią lietuvių inteligentijos laikyseną, nesutrikdydama kultūringo diskusijos tono?

Aptarę kategorizavimą, grįžkime prie klausimo, ar tiesa, kad „tylioji amnestija“ turėjo ir privalumų, pavyzdžiui, tokių, kuriais remiasi Gureckas, primindamas, kad „dalis komunistų partijos“ narių įsiliejo į nepriklausomos valstybės kūrimą, pasklido po „kitas demokratines partijas“? Su jo pateiktu Prezidentės Dalios Grybauskaitės pavyzdžiu galima sutikti. Tačiau dėstytojos darbas partinėje mokykloje, mano galva, aiškiai leidžia priskirti ją konformistų kategorijai. Būtų visai kas kita, jeigu ji būtų buvusi tos mokyklos direktorė. Grynai ideologinė veikla tik labai retais atvejais įtraukiama į kokių nors sunkių nusikaltimų aprašymą. Reikšminga ir tai, kad Prezidentė buvo išrinkta, o ne paskirta. Kitaip tariant, vieną svarbų pasitikėjimo egzaminą ji ir taip išlaikė. Be to, ir sovietų smurto aukų organizacijos nepasisakė prieš ją. Todėl dabar kilęs toks aršus vėjus ką nors trūks plyš iškapstyti iš Dalios Grybauskaitės praeities, rodo tik ankstyvus bandymus pasimatuoti Prezidento kėdę.

Sutinku su oponento teiginiais, kad buvo tikrai daug konformistų, kurių veikla po Kovo 11-osios ištis vertintina teigiamai. Tai manęs nė kiek nestebina. Konformizmas nėra nusikaltimas. Tik įvykdyta nusikalstama veika korumpuoja žmogų iš vidaus, dažnai paversdama jį blogio recidyvistu. Tačiau reikėtų akcentuoti tai, kad konformistų įsiliejimas į šalies gyvenimą visai nelaikytinas „tyliosios amnestijos“ nuopelnu, kaip įrodinėja Gureckas. Juk eilinių komunistų veiklos jokia protinga desovietizacija ir taip

nebūtų siekusi apriboti. Taigi konformistams nebuvo jokios naudos iš „tyliosios amnestijos“. Užtat ji labai pravertė sovietų kolaborantams, t. y. tiems, kurie priskirtini *nusikaltėlių* kategorijai.

Ar tiesa, kad „dalis komunistų“ pasklido po „kitas demokratiškas partijas“? Taikant anksčiau siūlytą kategorizavimą, dabar galima į šį klausimą atsakyti daug konkrečiau. Į opozicinę, t. y. konservatorių, partiją, vėliau TS-LKD, nepateko niekas iš kolaborantų, tik konformistai. Beje, tai vienintelė partija, kuri rimtai reaguodavo, gavusi kokią nors pagrįstą ar nepagrįstą informaciją, metančią ant jos narių praeities šešėlių. Kitos partijos tokią informaciją laikė apskritai nesvarbia. Didžioji dalis kolaborantų perbėgo į LDDP, vėliau į LSDP. Kai kurių kolaborantų gal rasime ir kitose partijose, bet TS-LKD jų nėra. Taigi visiškai aišku, kuri partija perėmė nusikalstamą sovietų paveldą, o kuri tam labiausiai priešinosi. Natūralu, kad LDDP, atėjusi į valdžią, veikė kaip to paveldo saugotoja – tą pripažino ir Gureckas. Tačiau jo teiginys, kad LDDP veiklos rezultatas buvo „senosios nomenklatūros dominuojamo biurokratinio režimo įtvirtinimas“, skamba kaip eufemizmas. LDDP ne tik „įtvirtino“ tą „biurokratinį režimą“ (iš esmės jis net nebuvo „išklibintas“: beveik visi įstaigų, mokyklų, gamyklų ir administracinių institucijų vadovai niekada nebuvo nuversti), ji pasisavino didžiąją šalies turto dalį, todėl galėjo netrukdoma kontroliuoti daugelį gyvenimo sferų. Kontrolę ypač jautė ir jaučia žiniasklaida, iki šiol akivaizdi jos simbiozė su kairiosiomis jėgomis (tokios pakraipos rajoniniai laikraščiai buvo svarbus veiksnys, kad per 2012 m. Seimo rinkimus TS-LKD laimėjo tik didmiesčiuose). Lygia greta buvo trukdomas liustracijos procesas, nuo visuomenės slepiami svarbūs archyvai ir t. t. Šiandien socialdemokratai „ragais ir nagais“ kliudo siekti energetinės nepriklausomybės.

Taigi niekaip negaliu pritarti savo oponentui: pozityvių dalykų, kuriuos būtų galima laikyti „tyliosios amnestijos“ vaisiais, nematyti jokių, užtat destruktivusis jos poveikis didžiulis.

Nors savo straipsnių cikle kalbėjau ir apie neatliktą teisinę desovietizaciją, vis dėlto pagrindinė mano tema buvo dvasinė, moralinė, politinė/pilietinė desovietizacija. Todėl ypač daug dėmesio skyriau dalykams, susijusiems su bendru istoriniu sovietų nusikaltimų įvertinimu, svarščiau, kaip ir kodėl reikėtų sukurti naują lietuvišką politinės kultūros doktriną, kuri nustatytų tam tikras gaires, kad galėtume politiškai korektiškai kalbėti apie praeitį. Šiame kontekste paminėtinas ir nenoras komunistinius nusikaltimus prilyginti nacistiniams, ir išgalėjęs reliatyvistinis diskursas, vertinant sovietų okupaciją. Toks diskursas nepateisinamas netgi tuo atveju, jeigu sovietų nusikaltimai būtų mažiau sunkūs negu nacių. Jie buvo *pakankamai* sunkūs, kad nebūtų pamiršti. Todėl atmestini visi naratyvo tipai, tiesiogiai arba pagal savo logiką vedantys prie švelninančių vertinimų. Apstu pavyzdžių, kad santarininkai šiapus ir anapus Lietuvos sienų labai prisidėjo tiek prie reliatyvistinio diskurso kūrimo, tiek pasisakydami prieš sovietų smurto prilyginimą nacių nusikaltimams. Vakarų liberaliuosius intelektualus šiuo atžvilgiu tikrai suprantu: nei jie gerai išmano (nors tariasi išmanantys) sovietų nusikaltimus, nei jų bendruomenė nuo to nukentėjo. Tačiau kaip vertinti panašias išseivijos liberaliųjų intelektualų kalbas? Ar vyresnioji jų karta jau pamiršo, kodėl pabėgo iš kankinamos ir kraujuojančios tėvynės?

Santarą-Šviesą stojęs ginti oponentas į šią problemą kažkodėl visai nereagavo. Nepasirodė verta dėmesio? Jo tekste irgi išvilgiu šiokią tokią polinkį į reliatyvizmą,

vertinant kolaborantus. Štai jis primena, kad ir tarp buvusių KGB darbuotojų buvo tokių, kurie bendradarbiavo su atkurtos Lietuvos teisėsaugos struktūromis, suteikė joms daug vertingos informacijos. Panašiai ir Arvydas Juozaitis neseniai liejo apmaudą, kodėl gi aš taip užsispyrėliškai vadinu sovietinės valdžios elitą kriminaline grupuote ir visai nepaisau, kad po jos „sparneliu“ darbavosi daug puikių profesionalų, kaip antai „pasaulinio garso matematikas“ Jonas Kubilius, „kalnus nuvertęs, kad turėtume aukšto lygio Vilniaus universitetą“ (KB 2012/11).

Čia ir vėl grįžtame prie reliatyvistinio argumento schemos, neva *tam tikros organizacijos pobūdis tampa tuo mažiau kriminalinis, kuo daugiau gerų darbų jos nariai padaro*. Bet iš kur tokia schema atsirado ir kas įrodė moralinį jos pagrįstumą? Tarp nacionalsocialistų irgi buvo tokių, kurie vėliau bendradarbiavo su teisėsaugos struktūromis, teikė informaciją apie nacių veiklą, bet dėl to niekas nepradėjo aiškinti, atseit geras jų elgesys verčia susilaikyti nuo pernelyg griežto nacių pasmerkimo „neabsoliutinti“, Kavolio žodžiais tariant, moralinių vertinimų. Man visiškai neaišku, kodėl reikėtų švelninti LKP vadovybės kaip kriminalinio darinio vertinimus, argumentuojant tuo, kad jos gretose darbavosi nemažai puikių profesionalų. Heideggeris buvo garantuotai nė kiek ne mažesnė pasaulinė garsenybė už Joną Kubilių, tačiau faktas, kad Freiburgo universiteto rektorius priklausė nacionalsocialistams, „trynėsi“ jų „vakarėliuose“, yra vertinamas kaip tamsi dėmė šio žymaus žmogaus biografijoje, o ne kaip šansas pagerinti nacių reputaciją.

Nusikaltimai, kuriuos padaro politinės struktūros, nesumažėja dėl to, kad jose esama gerų profesionalų, ir netgi tada, kai į jas patenka nuo tų nusikaltimų nukentėję asmenys. Jeigu nusikaltimai sunkūs, nei moralinis įvertinimas, nei apšalymo galimybė nepriklauso nuo to, ar padaroma kokių nors gerų darbų. Lietuvos intelektualinis žiedas amoralią vertinimų schemą išrado tik dėl vienos priežasties – kad pateisintų reakcionieriškus savo sprendimus.

Reliatyvistiskai vertinti sunkius nusikaltimus yra nepateisinama pilietinė ir moralinė pozicija, ardanti pačius švenčiausius bendruomenės ryšius. Tai visai nesunku pailiuustruoti. Įsivaizduokime kokią nors kaimo bendruomenę, kurios narys padaro sunkų nusikaltimą, pavyzdžiui, nužudo kaimynų vaiką, ir bendruomenė atiduoda jį savo seniūnijos teismui. Argi būtų normalu, jeigu seniūnai, užuot pareiškę užuojautą nusikaltimo aukoms, užuot nubaudę nusikaltėlių, imtų priekaištauti nelaimingiems tėvams, esą šie pernelyg kerštingi, be reikalo viską „absoliutina“, net pamiršta, kad kadaise žudikas sukasė jų daržą ir tobulai vargonavo bažnyčioje? Nemanau, kad tokį elgesį Gureckas laikytų deramu.

Net nežinau, kaip čia taip apskritai galėjo atsitikti, kad man, jaunesnei už daugumą mano oponentų, tenka aiškinti tokius elementarius ir fundamentalius socialinio normatyvumo dalykus...

Apgailestauju, aišku, kad bent kai kurios esminės mano abejonės dėl *Santaros-Šviesos* laikysenos nebuvo suprastos. Tačiau tuo nesistebiu. Lietuvoje suvokti, o ypač prisiimti kaltę visiškai nemadinga. Nesuvokiama ir tai, kokią didelę reikšmę tokie gestai turi dvasiniam visuomenės apšalymui. Sovietinės valdžios kolaborantai niekada neatgailavo dėl to, kad niekino žmogaus teises. Tik teisinosi ir išsisukinėjo, jausdami nemažos dalies akademikų ir menininkų palaikymą. Lietuvos kairė, tiek politinė, tiek

intelektualinė, dar nežengė nė vieno žingsnelio, rodančio, kad ji suvokia istorinę savo kaltę dėl sunkių nusikaltimų prieš valstybę ir tautą, nesuprato, kad dėl istorinės kaltės jiems tenka išskirtinai didelė atsakomybė už Lietuvos valstybės ateitį. Intelligentai nemato jokio reikalo pripažinti, kad jų laikysena po nepriklausomybės atkūrimo žlugdė ir stabdė pilietinės visuomenės raidą. Žodžiu, vyksta tikras „skaistybės“ kermošius!

Nustebino mane tik vienas Gurecko teiginys: „*Bet atrodo, kad Wittig-Marcinkevičiūtė nelabai tiki Sauliaus atsivertimu į Paulių (Apd. 9.1-30). Ji gal greičiau patikės Vladimiro Putino ištarne, kad buvusių čekistų nebūna, atseit, kartą juo tapęs, toks būsi visada.*“

Kažin ar nusipelniau replikos, esą netikiu „atsivertimais“, po to, kai *Kultūros baruose* (2012/12) paskelbiau netrumpą straipsnį, kuriame detalai aprašiau vieną iš galimų dvasinio apsivalymo schemų, suteikiančių galimybę nusikaltėliams, individualiems ar kolektyviniams, grįžti į morališkų būtybių klubą, bandžiau įrodyti tokio proceso svarbą Lietuvai, kad lengviau užgytų kraujuojanti istorinė žaizda. Aš neteigiau: kartą tapęs čekistu, visada toks būsi. Aš teigiu: kartą tapęs čekistu – *ir neatlikęs atgailos* – visada toks būsi. Abejoju, ar mudu su Putinu čia sutartume. Kiek žinau, sovietijos „sosto“ įpėdinis jokios būtinybės atgailauti nemato – nei dėl Rusijos nusikaltimų kitoms tautoms, nei dėl savo paties kaip etatinio kagėbisto praeities. Kad Lietuvos kairiesiems, tiek politikams tiek intelektualams, derėtų nuoširdžiai atgailauti, sąžiningai suvokiant istorinę savo kaltę Lietuvai, deja, niekada nemanė ir nemano nei dabartinė, nei ankstesnė, nei išėivijos, nei „tarybinė“ *Santara-Šviesa*, net ir didžioji dauguma jos gerbėjų, o juo labiau jos lyderiai. Na, bet svarstymus apie tai, kieno pozicija atrodo labiau „putiniška“, paliksiu tiems, kurie nešališkai stebi šią diskusiją.

1

<http://www.akiraciai.lt/Akiraciai/Polemika/Santaros-Sviesos-konrrencijai-pasibaigus>.

² Tomas Dapkus, Kuolys: kodėl būtent dabar Rusija nusigrėžė nuo Uspaskicho? www.alfa.lt, 2013-01-03.

³ Sąjūdžio riteris, *Dialogas*, 2006, nr. 15.

* Niekas negali būti savo bylos teisėjas.